

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2017 metai

2

LI

Vilnius 2018

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2017

2

Vilnius 2018

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2017

2

Vilnius 2018

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Kita vertus, iš šios perspektyvos svarbūs surinkti ir lentelėse (10, 11, 12, 13) bei schemose (8, 9) suvesti bei aptarti duomenys apie Lietuvos studentų pasirinktas specialybes (p. 73–78) bei iš Lietuvos kilusių Tartu universiteto absolventų veiklą Lietuvoje (p. 79–86).

Apskritai studija iškelia ir naujų klausimų ilgalaikiams tyrimams minėta tema. Vienas tokių – Tartu universiteto absolventų veikla Lietuvoje. Prielaida tokiems tyrimams – studijoje skelbiami surinkti duomenys ir 14 lentelėje paskelbti (p. 88) bei specialiame tekste aptarti (p. 87–89) iš kitur kilusių, bet Lietuvoje dirbusių ir gyvenusių Tartu universiteto auklėtinių, imatrikuluotų 1802–1882 m., kilimo vieta ir užsiėmimai. Nemažas jų skaičius (334) liudija galimą įvairiapusį poveikį Lietuvos visuomenei, to meto ekonomikos, kultūros, politikos procesams, kasdieniniam gyvenimui. Profesorius Antano Tylos studija išryškino ir apibrėžė nemažai specialių tyrimų klausimų: kaip konkrečiai Tartu universiteto absolventai prisidėjo prie Lietuvos valstybės atkūrimo ir jos plėtojimo, kokią jie įtaką darė mokslo plėtrai Lietuvoje, kiek ir kaip stiprino lietuvių ir estų bei latvių tautų bendradarbiavimą?

Rimantas M i k n y s
(Lietuvos istorijos institutas)

Profesorius Antano Tylos mikroistorija

Istorikai profesionalai yra įpratę rašyti knygas apie reikšmingus praeities įvykius, garsius mūšius, lemiamus politinius sprendimus, konstruoti tautų ir valstybių istorijas. Profesorius Antanas Tyla Lietuvos ir užsienio istoriografijoje yra žinomas kaip daugybės aukšto akademinio lygio knygų, šaltinių publikacijų, šimtų straipsnių autorius, tyręs 1905 m. permainų reikšmę Lietuvos kaimui, knygnešystės reiškinį, gvildenęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tarptautinę politiką, santykius su Švedija ir Rusija, kruopščiai ištyręs ir aprašęs LDK išdo formavimo problemas, kariuomenės konfederacijas ir kitus aktualius procesus¹.

¹ Svarbesnės monografijos: A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, Vilnius, 1968; A. Tyla, *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1986; A. Tyla, *Garšvų knygnešių draugija*, Vilnius, 1991; A. Tyla, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas: XVI amžiaus antroji pusė – XVII amžiaus vidurys*, Vilnius, 2012.

Tačiau naujausia profesoriaus knyga „Apie Anykščius ir anykštėnus“² kiek kitokia – ji skirta gimtojo Anykščių krašto žmonėms, jų pasaulėjautai atskleisti. Šioje knygoje susipina Anykščių valsčiaus, parapijos istorija su asmeninio šeimos gyvenimo detalėmis, publikuojami profesoriaus interviu ir kalbos, pasakytos atidengiant įvairius paminklus bei minint reikšmingas sukaktis Anykščiuose. Iš pirmo žvilgsnio tokia knyga galėtų pasirodyti eklektiška, tačiau, giliau pažvelgus, per ją nusidriekia labai svarbi gija – „mažosios tėvynės“ paieškos, meilė gimtinei ir jos žmonėms. Septynetą kilometrų nutolęs nuo Anykščių, ežeringame ir upingame krašte prisiglaudęs gimtasis Bičionių kaimas ir jo žmonių gyvenimai tampa svarbiausiu šios knygos veikėju. Iš tiesų, kas gali būti svarbiau žmogui už ryšį su šeima, artimaisiais bei gimtine. Tai iškelti į viešumą – drąsu, bet prasminga. Tokios istorinės knygos yra gyvos, jos padeda suvokti, dėl ko gyventa, kas yra svarbu šiame pasaulyje, kur slypi žmogaus laimė, kas yra tikrosios vertybės, galų gale tokiose knygoose bene geriausiai atsiskleidžia Lietuvos ir lietuviybės samprata, kokią turėjo eiliniai eilinio Lietuvos kaimo gyventojai.

XX a. pabaigoje Europos historiografijoje paplito mikroistoriniai tyrimai, gimę aštuntajame dešimtmetyje kaip atsakas į „beveides“ globalias istorijas, kuriose vyrauja statistika, apibendrinimai, tačiau pradingsta žmogus, jo asmeninė istorija ir vertybės. Mikroistoriniai tyrimai yra tapę viena svarbiausių inovacijų paskutiniųjų dešimtmečių istorijos moksle. Jie leidžia tyrėjui „būti savimi“, subjektyviai pasirinkti tyrimo objektus, rodyti meilę ir užuojautą savo herojams. Laikydamas rankose mikroskopą, o ne teleskopą³, istorikas grįžta prie atidaus šaltinių studijavimo, bando suprasti anksčiau gyvenusius žmones, nėra linkęs jų teisti ir kaltinti.

Knygą „Apie Anykščius ir anykštėnus“ sudaro trys pagrindiniai skyriai: „Iš gelmės“, „Iš vilties“, „Dabar ir visada“. Pirmajame skyriuje „Iš gelmės“, pasinaudojus įvairiose dokumentų saugyklose saugomais dokumentais, o ypač – Anykščių bažnyčios archyvu, šiuo metu saugomu Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje, pasakojama Anykščių Šv. Mato bažnyčios beneficijos istorija, pateikiami duomenys apie parapijoje veikusią Šv. Onos broliją, nustatyti XVI–XIX a. pradžios Anykščių klebonai, aptariama parapijos bibliotekėlė, mokykla ir, kas ypač svarbu, pateikiamas 1744 m. Anykščių bažnytinės beneficijos gyventojų sąrašas, iš kurio galima matyti, kokios lietuviškos pavardės buvo paplitę tuo metu Anykščiuose ir jų apylinkėse. Taip rašoma „mažų žmonių“, paprastų gyventojų istorija. Kituose šio skyriaus puslapiuose aptariama Anykščių vieta LDK administraciniame suskirstyme, nusakoma šio krašto bajorijos, priklausiusios Ukmergės pavietui, veikla ginant valstybę nuo priešų, dalyvavimas politiniame gyveni-

² A. Tyla, *Apie Anykščius ir anykštėnus*, Vilnius, 2016. 267 p.

³ S. G. Magnusson, I. M. Szijártó, *What is Microhistory? Theory and Practice*, London, New York, 2013, p. 4.

me. Burbiškio dvaras buvo artimiausias profesoriaus gimtųjų apylinkių dvaras, todėl jo istorijai taip pat skiriamas dėmesys, aptariama dvaro kaip ekonominio, kultūrinio centro reikšmė, transformacijos XX a. Svarbus profesoriaus gimtųjų apylinkių gyvenimo puslapis buvo 1863 m. sukilimas ir jo padariniai, anykštėnų pastangos apeiti spaudos draudimo įstatymą bei apsirūpinti lietuviškais knygomis lotyniškais rašmenimis, anykštėnų dalyvavimas 1905 m. tautiniame sukilime bei atkuriant Lietuvos valstybę 1917–1918 m. Knygoje „iš apačios“, iš Bičionių kaimo perspektyvos, įvertinama šių reiškinių reikšmė, leidžiama geriau suvokti politinių ir socialinių permainų poveikį paprastiems gyventojams. Atskleidžiami asmeniniai santykiai su skaudžiomis patirtimis ir pasakojimas artina prie mikroistorinio tyrimo. Iš tiesų reikia pripažinti, kad šis, pirmasis, knygos skyrius pats moksliausias, jame pristatomi labiausiai nuo mūsų laikų nutolę Anykščių istorijos puslapiai, daugiausia remiamasi archyvinių šaltinių duomenimis.

Nors profesorius kalba apie eilinį Lietuvos kraštą ir paprastus jo žmones, tačiau galima pastebėti, kad jie buvo ne tokie ir paprasti, į anykštėnų gretas įsilieja Vilniaus universiteto astronomijos observatorijos vedėjas Martynas Počobutas, Vilniaus katedros architektas Laurynas Gucevičius, garsus istorikas Adomas Naruševičius, vyskupas ir rašytojas Antanas Baranauskas, Juozas Tumas-Vaižgantas, Antanas Vienuolis ir kiti, kurie šioje knygoje suspindi kitame kontekste, parodomi santykių su gimtuoju kraštu.

Antrasis knygos skyrius „Iš vilties“ iš esmės skirtas pasakojimui apie skaudžiausius XX a. Anykščių krašto istorijos puslapius. Tiesa, šiame skyriuje skelbiamos profesoriaus proginės kalbos ir interviu, kuriuose įvertinama vyskupo bei lietuvių kalbos mylėtojo Antano Baranausko veikla, teikianti vilties, kad ir toliau išliks svarbi bei bus puoselėjama lietuvybė, kuriai didelė grėsmė iškilo ir po Antrojo pasaulinio karo, partizanų laisvės kovų ir tremties epochoje. Antrajame skyriuje profesorius ne tik pateikia statistinius duomenis, kiek buvo ištrema iš jo gimtojo krašto, gimtųjų apylinkių kaimų tremtinių sąrašus, bet ir papasakoja jautrias išvežtųjų istorijas, be kurių tie statistiniai rodikliai būtų negyvi skaičiukai.

Turbūt didžiausia XX a. trauminė patirtis Bičionių kaimo gyventojams buvo sovietinė okupacija, privertusi jaunos vyrus nuo mobilizacijos slapstytis miškuose, kurti pasipriešinimo kariuomenės dalinius ir stoti ginklu ginti savo vertybių. Per vienos šeimos pasakojimą A. Tyla jautriai parodo, ką jautė tėvai, išleisdami sūnų ginti Lietuvos. Stiprų emocinį užtaisą turi santūriai lakonišku moksliniu stiliumi perteiktas pasakojimas apie Bičionių ir Pagrauzių kaimų gyventojų dalyvavimą partizaniniame kare, profesoriaus vyriausiojo brolio Žaliosios rinktinės vado Kazio Tylos žūtį ir slaptas naktines laidotuves ant Rubikių ežero kranto 1945 m., dalyvaujant tik šeimos vyrams ir keliems artimiausiems bičiuliams, kai net garsiai raudoti buvo nevalia, kad neišgirstų pašalinė ir pavojinga ausis.

Trečiasis knygos skyrius „Dabar ir visada“ – pats asmeniškiausias, jame subtiliai perteikiamas profesoriaus santykis su Anykščiais. Ši knygos dalis leidžia geriausiai suvokti,

kas yra svarbiausia ilgame Profesoriaus gyvenimo kelyje, kurios detalės paliko neišdildomą įspūdį ir suformavo vertybinį pamatą. Iki gimtųjų Bičionių kaimo sodybos ataidėjęs Anykščių bažnyčios varpų skambesys, bendravimas su rašytoju Antanu Žukausku-Vienoliu, tragiškai žuvęs Anykščių gimnazijos mokytojas Lietuvos karo aviacijos leitenantas Juozas Karosas, išniekintų partizanų vaizdas ant miestelio grindinio, su mažamečiais vaikais ištremta geroji Burbiškio pradžios mokyklos mokytoja Teklė Grigienė, motinos palaiminimas, išleidžiant sūnų į studijas Vilniuje, o iš tiesų – tremties ir negreito susitikimo pranašystė, buvo tie stiprų moralinį užtaisą turintys atminties artefaktai, kuriuos profesorius manė verta prisiminti XXI a. pradžioje, fiksuoti ir perteikti ateities kartoms.

Naujoji profesoriaus knyga parodo, kad sovietiniame pokaryje lietuvių savimonės formavimuisi svarbiausi buvo prisiminimai apie prosenelių knygnešystę, santykis su žeme, savanoriška Lietuvos gintis nuo okupantų. Istoriografijoje iki šiol nėra pakankamai akcentuojama, kad itin svarbus veiksnys, ugdęs meilę tėvynei ir dvasines vertybes tarpukario Lietuvoje, buvo dalyvavimas įvairių draugijų ir organizacijų veikloje, tokių kaip jaunųjų ūkininkų rateliai, Šaulių sąjunga, per kurias sklido naujovės ir į nuošalesnius Lietuvos kaimus. Dalyvavimas bendruomenės veiklose buvo stipri pilietiškumo mokykla, padėjusi ištikimai laikytis įdiegtų vertybių pokariniu negandų laikotarpiu.

Apibendrinant galima teigti, kad knygos paskutiniuose skyriuose subtiliai perteikta vienos šeimos drama, kurią sukėlė sovietinė okupacija, atspindi visos Lietuvos tragediją. Parodytas šios šeimos atsitiesimas ir augimas net ir nepalankiomis sąlygomis, išgyvenant tremtį, namų atėmimą („Vietoj namų buvo tik trobesiai. Trobos langai – ne langai, o tik blizgantis stiklas...“, p. 246), neprarasta viltis ir tikėjimas, gyvenimas pagal savo sąžinę, kruopštus darbas.

Istorine prasme šios naujosios profesoriaus knygos vertė dviguba – ją parašė patyręs istorikas, išsamiai atskleidęs mažo kaimelio istoriją ir jos kontekstus, bei ilgai ir prasmingai gyvenęs burbiškietis, per savo ir savo šeimos istoriją perteikiantis XX a. pamatines moralines vertybes, atskleidžiantis lietuviybės stiprinimo šaltinius, subtiliai demonstruojantis meilę gimtajam kraštui. Profesorius – neeilinė asmenybė – pateikia moralaus ir atsakingo gyvenimo pamoką, kartu ateities kartoms padovanodamas dar vieną brandų istorinį tyrimą.

Vaida K a m u n t a v i č i e n ė
(Vytauto Didžiojo universitetas)